

Dunyo
adabiyoti
kutubxonasi

ХОЛИД ҲУСАЙНИЙ

Минг қуёш
шуъласи

ХОЛИД ҲУСАЙНИЙ

**Минг қуёш
шуъласи**

Тошкент 2016

УЎК: 821.512.133

КБК: 84(7)

Ҳ – 18

Ҳусайний, Холид

Минг қуёш шуъласи: роман / таржимон Рустам Жабборов. – Тошкент, Янги аср авлоди, 2016. – 288 б.

ISBN 978-9943-27-248-4

Азиз китобхон! Таниқди америкалик афғон адиби Холид Ҳусайний қаламига мансуб, жуда катта шов-шувларга сабаб бўлган асарни ҳукмингизга ҳавола этмоқдамиз. Асарда яқин ўтмишда, биздан атиги бир неча юз чақирим йироқда юз берган ҳаққоний воқеалар тилга олинган. Асар қаҳрамонларининг фожиавий қисмати билан танишаркансиз, уларга нисбатан ҳамдардлик ҳиссини туйиш баробарида тинчлик, осойишталик, фаровонлик сингари неъматларнинг қанчалик бебаҳо эканини англаб етасиз. Қалбингизда биз яшаётган замон ва макон учун беҳад шукроналик жўш уради.

Хуллас, ўзингиз ўқинг, завқ олинг, изтироб чекинг ва хулоса чиқаринг, азизлар!

УЎК: 821.512.133

КБК: 84(7)

Рустам ЖАББОРОВ

таржимаси

ISBN 978-9943-27-248-4

© Холид Ҳусайний, «Минг қуёш шуъласи», «Янги аср авлоди», 2016.

ЁРУҒЛИККА УНДОВЧИ АСАР

«Минг қуёш шуъласи» келиб чиқиши афғон бўлган америкалик адиб Холид Ҳусайнийнинг иккинчи китоби бўлиб, 2007 йилда ушбу роман бутун дунёда бестселлерга айланди. Асар муҳаббат ҳақида.

Холид Ҳусайнийдан олдин ҳам севги-муҳаббат ҳақида кўп ёзилган, бундан кейин ҳам ёзилади. Аммо «Минг қуёш шуъласи»ни ўқий бошлаганингиздаёқ ўзга бир оламга фарқ бўласиз. Илло, зулм ва истибдод ҳукмрон бўлган, одамгарчилик ва диёнатга ўрин йўқдек кўринадиган, тун зулматидан-да қорароқ кўринувчи бир ўлкада, ўқлардан илма-тешик бўлиб кетган заминда ҳам севги-муҳаббат куртаклари бош кўтаради. Қийинчиликлар, зулмат, ноҳақликлар, ҳаёт ташвишлари ва азоб-уқубатлардан кейин ҳам инсонлар қалбида диёнат ва оқибат учун жой топилади.

Романнинг асосий қаҳрамонлари Афғонистондаги тинч ҳаётни бузган ғалаёнларнинг қурбонига айланган икки аёл. Марям – бой тадбиркорнинг ноқонуний қизи, эсини танибоқ қийинчиликлар, ноҳақликлар, хўрланишларга маҳкум бўлган, тақдири шундай тугаши ҳақидаги фикрга кўникиб кетган. Лайло эса аксинча, бахтли ҳаёт ҳақида орзу қиладиган аҳил оиланинг севимли қизи. Бу икки аёлни боғлаб турадиган ҳеч қандай умумийлик йўқ, улар турли оламларда яшашади. Агар қирғинбарот уруш бўлмаганида эди, бу икки аёлнинг йўллари сираям тўқнашмаган бўларди.

Уруш оқибатида нафақат йўллари, балки тақдирлари ҳам туташ бўлган икки мазлума бир-бирлари учун душман ҳам, дугона ёки опа-сингилар ҳам эмас, аммо улар бир вақтлари тинч-фаровон ҳаёт кечирган, энди эса қон ва зулмга фарқ бўлган

шаҳарда бирдам, ҳамжиҳат бўлсаларгина тирик қолишларини билишади. Ва улар буни уддалашади ҳам: азоб-уқубатлардан бирга ўтишади, бирга қувонишади, бирга йиғлашади, аммо бир дақиқагина бўлсин, ёруғ келажакка етиб боришдан умид узишолмайди. «Минг қуёш шуъласи» уруш даҳшатларидан юракларни сиқадиган, аммо қаро тунлар ортидан бари бир қуёш чарақлаб чиқишига умид қилишга ундайдиган ажойиб асар.

Иқтидорли ёш ёзувчи ва таржимон Рустам Жабборов маҳорат билан ўзбек тилига ўтирган бу асарни ўқишимга тўғри келганида қанчалар юрак-бағрим эзилгани ҳамон эсимда. Ваҳоланки, бу икки аёл менинг тенгдошларим. Улар шундай шўришларни бошдан кечираётган пайтларда биз ўйнаб-кулиб юрардик, аммо ёнгинамизда, шундоққина қўл узатсак етгудек жойда инсонлар, айниқса, ожиза аёллар уқубатларга мубтало бўлаётганлари хаёлимизга ҳам келмасди. Холид Ҳусайний ана шу ҳаёт ҳақиқатини бизга рўйи рост кўрсатиб беролган. Энг муҳими, асар қаҳрамонлари зулмат орасида яшашса-да, ўзларининг инсоний қиёфаларини йўқотишмайди. Марям Лайло ҳамда унинг икки норасида гўдаги ҳаётини асраб қолиш учун ўз ҳаётини қурбон қилганида ҳам, бу болалар қулфатлар аро туғишгандан-да аъло бўлиб қолган икки аёлнинг орзулари ижобат бўладиган кунларни кўришларига сираям шубҳаланмайди...

Бу роман ҳаёт ҳақиқатининг қоғозда акс этган тасвиридир. Асар уруш даҳшатларини очибгина қолмай, балки тинчлик инсонлар учун улугъ неъмат эканлигини, унинг пароканда қилиниши қанчалар қимматга тушиши мумкинлигини доимо ёдимизга солиб туриши билан ҳам катта аҳамиятга эгадир.

Муҳаббат ЙЎЛДОШЕВА,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

БИРИНЧИ ҚИСМ

БИРИНЧИ БОБ

Марям илк бор «ҳароми» деган сўзни эшитганида беш яшар қизалоқ эди. Хулласи калом, бу ҳодиса пайшанбада юз берганди. Ўшанда унинг эс-ҳуши жойида эмас, ўзини қўярга жой тополмасди. Ахир пайшанба кунлари уларнинг ёнига Жалил келарди-да! Вақтни тезроқ ўтказиш учун (ҳадемай у зоқдан қўлларини силкитганча, тизза бўйи ўтларни босиб кела бошлайди) Марям стулнинг устига чиқиб олди ва тоқчадаги хитойи чинниларга қўл узатди. Бу чинни сервиз Марямнинг икки яшарлигида дунёдан ўтган бувисидан қолган ягона ёдгорлик бўлиб, ойиси уни кўз қорачиғидек асрарди. Нана (Марям ойисини шундай атарди) қушлар ва хризантема гуллари тасвири туширилган пиёла-ларни, тумшуғи эгик чойнакни, ёвуз руҳларни қувадиган аждар нухаси солинган қанддонни, ҳатто ишлатишга ҳам кўзи қиймасди.

Худди шу қанддон Марямнинг қўлчасидан ёғоч полга сирғалиб тушдию чил-чил бўлди. Нана полда сочилиб ётган чинни бўлақларини кўрдию юзлари қизариб, лаблари титради, ҳамиша меҳр билан боқиб турувчи кўз «Нанамнинг елкасига яна шайтон миниб олди», деб ўйлаб, қўрқиб кетди. Йўқ, ўтиб кетди. Нана қизининг қўлларидан маҳкам тутиб, ўзига тортди ва тишларини фижирлатганча, унинг қулоғи остида газабнок шипшиди:

– Ҳў қўлгинанг сингур, аҳмоқ! Менга кўрсатган кароматинг шу бўлдимиди? Бу митти ҳароми мени хонавайрон қилмаса гўргайди. Шундай қимматбаҳо нарсани синдирди-я!

Ўшанда Марям ҳеч нарсани тушунмаганди. «Ҳароми» деган сўз унга мутлақо нотаниш эди. Ҳали жуда кичкина бўлгани учун бу мудҳиш ҳақоратнинг маъносини англаёлмасди. Зотан, бунда унинг ҳеч қандай гуноҳи йўқ, ҳамма айб дунёга келишига сабабчи бўлган кимсаларда эди. Марям бу сўз бари бир ёмон маъно англатишини сезганди.

Улғайгач, ҳаммасини тушунди. Ўшанда онасининг овозидаги нафрат оҳанги бежиз эмасди. Ҳароми, яъни Марямнинг ўзи барчага тегишли бўлган ҳуқуқлардан маҳрум этилган, ҳеч кимга керак бўлмаган бир жонзот экан. Муҳаббат, оила, уй-жой – буларнинг ҳеч бири унинг учун эмас.

Жалил Марямни бирор марта бундай атамаган. У ҳар доим қизини «менинг гулғунчам», дерди. У қизчасини тиззасига ўтқизиб, Марям туғилган қадимги Ҳирот – не-не мутафаккиру алломалар юрти, Шарқ маданияти бешиги ҳақида қизиқарли ҳикоялар айтиб берарди.

– Ҳирот шундай шаҳарки, қаёққа оёқ узатсанг, бирорта шоирнинг кетига тегади, – дея ҳазиллашарди отаси. (Бу ҳазиломуз жумла аслида буюк мутафаккир Мир Алишер Навоийга тегишли – тарж.)

Жалил қизига Ҳиротни чин дилдан севган ва у ерда кўплаб мадрасаю миноралар кўрдирган малика Гавҳаршодбегим ҳақида гапириб беришни ёқтирарди. У Марямга Ҳиротнинг буғдойзор далалари, мевали боғлари, болга тўла узумзорлари, гавжум бозорлари ҳақида гапириб беришдан чарчамасди.

– Ҳиротда кекса бир писта дарахти остида буюк аллома Жомийнинг қабри бор, – дерди у қизчасини эркалаб, бағрига босаркан. – Жомий

биздан беш юз йил аввал яшаб ўтган. Мен албатта сенга ўша дарахтни кўрсатаман.

Гарчи Марям умрининг дастлабки ўн беш йилини Ҳиротда яшаб ўтказган бўлса-да, отаси ваъда қилган дарахтни кўра олмади. У қадимий минораларни зиёрат қилмади, машҳур боғларнинг мевасидан татиб кўрмади, буғдойзор далаларни кезмади. Аммо у ўшанда отасининг ҳикояларини завқ-шавқ билан тинглаган, унинг бу қадар кўп нарса билишидан митти юракчаси гурурга тўлиб-тошганди.

– Ҳаммаси қуруқ сафсата, – дерди Нана Жалил кетгач ўзича тўнғиллаб. – Бойларга Худо тилдан ҳам берган. У сенга ҳеч қанақа дарахт-парахтни кўрсатмайди. Ширин гапларига учма, қизим. Севимли дадажонинг бизни шунчалик осонлик билан сотганки!.. Уйдан чиқариб ҳайдаган. Ўшандоқ ҳашаматли уйига сен билан мен сизмадик. Ҳатто киприк қоқмай, ҳайдаворди-я, номард!

Гарчи отаси ҳақида бундай нордон гаплар ёқмаса-да, Марям Нанасининг гапларини мутелик билан эшитарди. Ахир отаси ёнида бўлганида, уни ҳеч ким «ҳароми» деёлмасди-да! У ҳар пайшанба бир-икки соат отасининг дийдорига тўйиб, чиройли совғаларидан, ширин сўзларини эркалашларидан баҳраманд бўлганида, ҳаёт кўзига шу қадар гўзал кўриниб кетардики... Шунинг учун Марям отасини беҳад яхши кўрарди.

Отасида бошқаларнинг ҳам ҳақи бор эди.

Жалилнинг уч хотини ва ўн нафар қонуний боласи бор эди. Марям уларнинг бирортасини ҳам ўз кўзи билан кўрмаганди. Жалил Ҳиротнинг энг бой одамларидан бири эди. Унга қарашли бўлган кинотеатрни ҳам Марям умрида кўрмаганди. Ростдан, отаси унинг қистови билан бу кинотеатрни тўлиқ тасвирлаб берганди. Бу кинотеатр мовий ва жи-

гарранг кафел билан қопланган, ичида эса юмшоқ ўриндиқлар ўрнатилган, вестибюл ҳинд филмлари-нинг афишалари билан безатилган, сешанба кунлари кинотеатрнинг буфетида болаларга музқаймоқлар текин тарқатилар экан.

Жалил музқаймоқ ҳақида гапираётганида Нана аччиқ кулимсираб қўйганди. Жалил кетиши билан Нана заҳархандалик билан жавради:

– Бегона болаларни музқаймоқ билан сийлармиш? Сени-чи, қуруқ чўпчаклар билан алдаб-алдаб даф бўлади!

Кинотеатрдан ташқари Жалилнинг Караҳ ва Фарда томорқалари, учта гилам, битта кийим-кечаклар дўкони, 1956 йилда чиққан «Бюик» автомобили бор эди. Унинг танишлари орасида таниқли зодагонлар, амалдорлар, ҳатто, Ҳирот ҳокими ва вилоят волийси ҳам бор эди. Табиийки, хизматкори, ошпази ва ҳайдовчиси ҳам бор. Унинг уйида бир эмас, уч оқсоч хизмат қиларди.

Нана ҳам унинг оқсочларидан бири эди. У пайтларда ҳали Нананинг қорни дўппаймаганди. Айтишича, ўз иффатини хожасига тақдим этгани маълум бўлиб қолгач, бутун оила аъзолари ғазабга минишганди. Ҳатто сал бўлмаса орада қон тўкилаёзди. Хотинлари шўрлик оқсочни уйдан ҳайдашни талаб қилишди. Нананинг отаси, Гулдоман қишлоғида тоштарошлик билан шуғулланувчи кекса уста ҳам қизидан юз ўтириб, бор лаш-лушини автобусга юкладию Эронга жўнаворди. Ҳозиргача унинг ўлик-тиригидан хабар йўқ.

– Алам қилади, – деди у бир куни товуқларига дон сепаркан. – Ўшанда отам ҳеч ўйлашиб ўтирмасдан виждони амрига бўйсуниб, мени чавақлаб ташлаганида яхши бўларди. – Кейин эса қизига ўтирилди. – Сени ҳам. Ахир ношаръий зурриётнинг кимга кераги бор? Ҳа, отам қўрқоқ эди, бу ишга журъат этолмади.

Жалилда ҳам журъат йўқ экан. У ўз яқинларининг, хотинчаларининг хоҳишига қарши боролмади. Ҳамма уйқуга кетганида кирдию «жоним, ҳамма нарсангни йиғиштириб, бу ердан кет», деди.

– У ўзини оқлаш учун хотинларига нима деганини биласанми? Ҳаммасига мен айбдор эмишман. Уни йўлдан урибман. Э, аёл зотининг шўри қурсин!

Нана дон тўла идишни ерга қўяркан, қизчасини кўтариб, бағрига босди:

– Менга қара, – Марям ночор онасига боқди. – Эсингда туг, қизим! Эркак зоти ҳамиша аёлни айблаб келган. Бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Эсингдан чиқмасин.

ИККИНЧИ БОБ

– Жалил ва унинг хотинлари учун мен оддий қичитқийт ёки ажриқдан бошқа нарса эмасдим. Сен ҳам. Ҳали туғилмасингдан туриб уларнинг нафратини қозонгансан! Мени едириб-ичириш бошқа масала эди. Ахир қўлимда сен бор эдинг! Кейин бу масалада у уйидагилар билан келишиб олган кўринади.

Нананинг айтишича, унинг ўзи Ҳиротда қолишни истамаган.

– Нима қиламан қолиб? Хотинларини олиб, шаҳарни қандай кезишини томоша қилиш учунми?

Нана Ҳиротдан сал наридаги Гулдоман қишлоғига, ҳувиллаб қолган ота ҳовлисига ҳам боришни истамади. У таниш-билишлар кўзидан йироқ бўлишни, одамлар унга қўлини бигиз қилиб кўрсатмаслигини, ҳеч кимда нафрат ёки ачиниш туйғуларини уйғотмасликни истади.

– Ишонасанми, – дерди у қизига, – отанг мени кўздан йўқотиш учун оёғи куйган товукдек пиртираб қолганди.

Шунда Жалилнинг биринчи хотинидан туғилган катта ўғли Муҳсин Гулдоман яқинидаги чангалзордан кичикроқ бошпана топди. Ҳирот шоссесидан қоялар томонга қараб баланд ўтлар ва гуллар оралаб кетган илонизи сўқмоқ бўлиб, у тўғри баланд тепаликларга олиб борарди. Бу ерда теракларнинг тинимсиз шовуллаши қулоққа чалинар, қизғалдоқлар оловдек ловулар, чап томонда, пастликда қишлоқдаги шамол тегирмонларининг қанотлари кўзга ташланар, ўнгда эса Ҳиротнинг бутун манзараси кафтдек намоён эди.

Жалил шахсан ўша жойни бориб кўрди. Қайтиб келганида эса унинг гап оҳанги ўзи тушган ҳибсхона шароитидан мамнун тутқунниқига ўхшарди...

– Ҳа, отанг бизга ана шу каламуш уяни лойиқ кўрди!

Нанани 15 ёшида бир шиндонлик тўтифурушга бермоқчи бўлишган экан. Гарчи Нана қизига бу ҳақда бефарқ оҳангда ҳикоя қилса-да, аммо кўзлари фараҳдан қувнаб кетарди. Ҳа, унинг ҳаётида ҳам бир қанча қувончли кунлар бўлган, аммо яшин тезлигида ўтиб кетганди.

Онасининг тиззасида ўтирган Марям уни тўй либосида тасаввур этишга уринарди. Мана, у от устида кетиб бораяпти, юзларидаги табассумни ҳарир парда тўсиб турибди, бармоқларига ҳино қўйилган, сочларига кумушранг упа сепилган, қизнинг қулоқларига шу аснода карнай-сурнай, ноғора садолари, от изидан чопаётган ҳайқириқ эшитилгандек бўларди.

Хуллас, Нанани эндигина эрга бермоқчи бўлишганида, яна «елкасига шайтон миниб олган» экан. Ҳарқалай, Марям шундай деб эшитганди. Бунақа пайтда онаси ғужанак бўлганча, ерда думалаб қолар, кўзлари олайиб, оёқ-қўллари қалтирар, оғзидан баъзан оқ, баъзан қизғиш кўпик оқа

бошларди. Кейин эса ҳушига келганида Нана ҳеч нарсани эслолмас, гаплари ҳам узуқ-юлуқ чиқарди. Бундай касали борлиги ҳақида эшитган шиндонлик тўтифуруш ва унинг яқинлари тўйни тўхтатишган экан.

– Ўшанда куёв томоннинг роса юраги ёрилган, – дея бу ҳақдаги ҳикоясини тугатарди Нана.

Чакалакзорнинг бир четида Жалил икки ўғли Фарҳод ва Муҳсин билан кичикроқ, лойсувоқ кулба тиклаб беришган. Бир деразали бу кулбада Марям умрининг дастлабки ўн беш йилини ўтказган эди. Иккита каравот, стол ва иккита тик суянчиқли стул, Нана сопол хумчалари ва онасидан қолган хитойи чинниларни сақлайдиган токча – кулбанинг бутун жиҳозоти шулардангина иборат эди. Жалил кулбанинг ичида янги чўян печка қуриб берган, қишки ўтинларни ҳам ғамлаб кетган, ўтин ғарами шундоқ кўзга ташланиб турарди. Уйнинг ёнида тандир, товукхона ва эчки қўраси ҳам қўққайиб турарди. Мажнунтоллардан юз қадамча нарида Фарҳод ва Муҳсин ҳожатхона қазиб беришганди.

Нананинг айтишича, Жалил уларга уй тиклаб бериш учун усталар ҳам чақирмоқчи бўлган, ammo негадир бундай қилмаган экан.

– Шунақа қилсам, айбим енгиллашади, деб ўйлаганмикан?

Нананинг ишонч билан таъкидлашича, у туққанида ёнида ҳеч ким бўлмаган. 1959 йил, Зоҳиршоҳнинг деярли осойишта кечган қирқ йиллик ҳукмронлигининг 26-йили эди. Баҳорнинг тунд, булутли бир куни. Жалил ўшанда шифокор тугул доя кампир чақиртиришни ҳам хаёлига келтирмабди. Ҳолбуки, шайтон туғуруқ пайтида ҳам Нананинг елкасига миниб олиши мумкин эди. Унинг бир ўзи терга ботганча, қўлида пичоқ билан пол устида чалқанча ётарди.

– Оғриқ жонимдан ўтиб кетгани учун ёстиқнинг учини тишлаб, овозим бўғилиб қолгунча бақирдим. Юзимни артадиган, сув тутадиган одамнинг ўзи йўқ эди. Сен эса Марямжо, қимир этмасдинг. Икки кун мана шу совуқ пол устида емай-ичмай ётиб, минг бир азобда тўлғаниб, эсон-омон туғилишингни Худодан сўраб ётганман.

– Кечиринг, ойижон!

– Киндигингни кесиш учун пичоқ олиб ётганман.

– Кечиринг!

Нана унга жавобан заифгина жилмайиб қўйди. Бу табассумдан онаси қизини ростдан ҳам кечирганми ёки туғуруқ жараёнидаги азоблар учун ҳануз қизидан аламзадами, билиб бўлмасди.

Марям ўн ёшдан ошгач, Нананинг бу ҳақдаги чўпчакларига ишонмай қўйди. Жалилнинг сўзлари нисбатан ишончлироқ туюла бошлади. Унинг айтишича, ўша пайтларда Жалил сафарда бўлган, аммо сал аввалроқ, Нанани Ҳиротдаги кенг ва ёруғ госпиталга ётқизган. Марям шинам палатада, шифокор назорати остида туғилган экан. Марям ҳалиги пичоқ ҳақида гап очганида Жалил қизига қараб, аянчли бош чайқаганди.

Марямга онасининг икки кун туғолмай қийналгани ҳам шубҳали туюлганди.

– Дўхтирлар менга чақалоқ бир соатда туғилди дейишган, – елка қисганди Жалил. – Марям, сен жуда ақли, беозор қизсан. Ҳатто туғилган пайтингда ҳам онангга озор берганингга ишонмайман.

– Отанг қорасини ҳам кўрсатмаганди-ку, – тутақиб кетганди онаси. – Ўшанда у ўзининг улфатлари билан Тахти Сафарда от чоптириб, ўйнаб юрган экан, ер юткур!

Нананинг айтишича, Жалилга яна битта қиз кўргани ҳақида маълум қилишганида, у отнинг ёлларини тараркан, елка қисиб қўя қолган.

– У сени биринчи марта қўлига олганида, бир ойлик бўлиб қолгандинг. Сенга бир қараб, «намунча юзи чўзинчоқ бўлмаса», деб лаб бурган ва қўлимга қайтариб берганди.

Бу гапларга Марям ишонди. Жалил ўша пайтда Тахти Сафарда от чоптириб юрганини тан олди. Аммо отасининг талқинига кўра, у қиз кўрганини эшитиб, хаёлчан елка қисмаган, балки эгарга сакраб миниб, Ҳирот томонга от чоптирган. Болани қўлига олиб, эркалаган, юзчаларини силаган, ҳатто унга алла ҳам айтган. Гарчи Марям юзи узунчоқ эканини ўзи ҳам билса-да, отасининг бундай таънали гапларни айтганини тасаввурига сиғдиrolмасди.

Нананинг айтишича, у қизига ўз бувисининг исмини берган. Жалил эса бу исмни ўзи атай қўйганини таъкидларди. Марям энг чиройли гул – табаргул деган маънони англатаркан.

– Сиз бу гулни ёқтирасизми? – сўраганди Марям отасидан.

– Жудаям, – деганди Жалил кулиб.

УЧИНЧИ БОБ

Темир филдиракларнинг тошларга урилиб чиқарган садоси Марямнинг энг биринчи хотираларидан. Марямнинг ота бир, она бошқа акалари Муҳсин билан Ромин (*гоҳида Фарҳод*) ойида бир аравачада уларга гуруч, ун, чой, шакар, ёғ, совун, тиш пастаси келтириб туришарди. Улар аравачани илонизи, шағал ва тошлар тўшалган, ўт-алаф ва буталар босган йўлакдан шалдиратиб, дарё қирғоғига олиб боришар, бу ерда аввалдан тайёр турган қоп ва қутилар ёрдамида юкларни нариги қирғоққа олиб ўтишар, кейин уларни яна аравага юклашга тўғри келарди. Баланд бутазор ва ўтлар

орасидаги кулбага етгунча оёқ остидан саноқсиз қурбақалар сакраб чиқар, чивинлар аямай талар, йигитлар жиққа терга ботиб кетишарди.

– Ахир уларнинг хизматкорлари бор-ку! – ҳайратланарди Марям. – Нега ўшаларни жўнатишмайди?

– Отанг шу тариқа ўз айбини ювмоқчи-да, – изоҳларди Нана.

Ғилдирак овози келиши билан она-бола кулбаларидан чиқишарди. Нана уларни қандай кутиб олишини Марям бир умр эсидан чиқармайди. Озғин, оёқяланг онаси калта қирқтирилган сочларини елкасига ташлаб, қўлларини кўксига қовуштирганча мағрур қиёфада ўтай ўғилларини қарши оларди. Унинг эғнидаги қопга ўхшаган узун камзулининг чўнтаклари тошга тўлғазилган бўларди.

Ака-укалар дарё бўйида турганча, Марям ва Нананинг озиқ-овқатларни қандай ташиб киришларини томоша қилишарди. Ўспиринлар ўтгиз қадамдан ортиқ яқинлашиб бўлмаслигини билишарди. Нана отган тошлар тегишига сал-сал қолар, улар бир амаллаб бу тошбўронга чап бериб қолишарди. Нана қопларни кулбасига олиб кираркан, Жалил, унинг бошқа хотинларию болаларига бисотидаги бор қарғишларни ёғдиришдан чарчамасди. Марям бунақа қарғишларнинг кўпи қандай маъно касб этишини билмас, йигитчалар ҳам бир оғиз чурқ этишмасди.

Қизча акаларига жуда ачинарди. Ахир улар аравани шу ергача судраб келгунча қанча қийналишди экан? Лоақал, уларга сув берса бўларди. Онаси рухсат бермайди-да! Ақалли одамга ўхшаб хайрлашиш тугул, қўл силкиб ҳам қўймайди.

Марям онасига ёқиши учун унинг ёнида туриб, Муҳсинни мазаммат қилар, «ҳе калтакесакникига ўхшаган қийшиқ оғзингга тупроқ тўлсин», дея

чийилларди. Кейин эса «акаларим бу гапларни отамга етказмасмикин?» дея уят, қўрқув ва виждон азобида ўртанарди. Нана эса қарғайвериб хуморидан чиқар, қаҳ-қаҳ уриб кула бошларди. Бундан Марям бир оз хавотирга ҳам тушарди. Аммо Нана қизининг бошини силаб, «ўзимнинг ақлли қизим», деб эркалаб қўярди.

Ака-укалар араваچани бўшатиб ортга қайтишарди. Марям уларнинг ортидан то қалин ўтлар орасида йўқолиб кетишгунча кўзини узмай турарди.

– Келаяпсанми?

– Ҳа, Нана!

– Улар пичирлашиб сени аҳмоқ қилишди, эшитдингми? Мен ўз қулоғим билан эшитдим...

Эрталаб она-болани қўй-қўзиларнинг маъраши ва подани серўт адир томон ҳайдаб бораётган чўпонларнинг най садоси уйғотарди. Нана ва Марям эчкиларни соғиб, товуқларга дон беришар, тухумларни териб олишарди. Нонни бир-галиқда ёпишарди. Нана қизига хамир қориш, тандирга ўт қалаш ва нон ёпишни ўргатганди. Шунингдек, Нана қизига тикиш-бичиш, гуруч қайнатиш, нон юзини безаш учун турли зираворлар тайёрлашни ҳам ўргатган.

Нана фақатгина Жалилнинг ўғилларинигина эмас (уларни-ку кўргани кўзи йўқ эди), умуман, уйига меҳмон келишини ёқтирмасди. Уларнинг кулбасига фақат айрим кишиларгина келиб туришарди. Улар орасида қишлоқ оқсоқоли, қорни катта, калласи кичкина Ҳабибхон ҳам бор эди. Уям бўлса, ойда бир марта, хизматкори билан келар, улар келтирган сават ичида пиширилган жўжа, бир идишда мошкичири, Марямга аталган рангли тухумлар бўларди.

Уларникига Нананинг ота таниши – марҳум сангтарошнинг беваси ҳам келиб турар, ёши ўт-

ган, дум-думалоқ бу хотинни Нана Бибижо деб чақирарди. Унинг олгита неварасидан лоақал бир-иккитаси соядек эргашиб келарди. У хонага кириши билан Нана таклиф қилган стулга ҳансираб ўтирар, у ҳам албатта Марям учун конфетми, бирор ширинликми, олиб келган бўларди. Бибижо кириши билан энг аввал соғлигидан, оёқ оғригидан шикоят қилишни бошлар, кейин Ҳиротдаги ва қишлоқдаги миш-мишларга навбат келарди.

Бироқ Марям ҳаммадан ҳам (албатта, Жалилдан ташқари) кекса қишлоқ мулласи Фатҳулла Охуннинг келишини интизорлик билан кутарди. Мулла Гулдомандан ҳафтасига икки марта келиб, қизалоқнинг суралар ва диний калималарни қандай ёдлаётганини текширарди. Бир пайтлар у Нананинг ҳам болалигида диний сабоқлар берганди. Мулла Фатҳулла қизчанинг нозик бармоқчаларидан тутиб, унга ҳуснихат билан араб ҳарфларининг ёзилишини ўргатган эди...

Мулла қотмадан келган, оқ соқоли кўксига тушган, тишлари тўкилиб кетган, хушмуомала чол эди. У, одатда, Марямдан икки ёш катта, малласоч ўғли Ҳамзани етаклаб келарди. Мулла Фатҳулла остонада кўриниши билан Марям унинг қоқсуяк қўллари тавоф қилар, чол эса, қизчанинг пешонасидан ўпиб кўярди. Кейин улар кулба ёнида ўтирганча, кўк чой ичиб, ерёнғоқ ейишар, шохдан-шоҳга кўнаётган ҳақкаларни томоша қилишарди.

Баъзида улар анҳор бўйидаги хазон пойандозлар узра, тоғ чўққилари этагидаги дарахтзорларни кезишар, чол унга кексаларга хос титроқ овозда болалиқдаги саргузаштлари, хусусан, Исфаҳоннинг ўттиз уч арк кўпригида унга дуч келган икки бошли аждаҳо, Мовий масжид олдида иккига бўлиниб кетган, икки палласи «Аллоҳу акбар» деб ёзилган тарвузлар ҳақида мароқ билан ҳикоя қилиб берарди.

Мулла нафақат ҳикоя қилишни, балки эшитишни ҳам биларди. У Марям гапираётганида диққат билан эшитар, худди қизчанинг тавозесини қабул қилгандек кулимсираб, бош ирғарди. Марям юрак ютиб онасига айтолмайдиган гапларни ҳам бемалол Мулла Фатҳуллага айта оларди.

...Бир куни у сайр пайтида мактабга боришни жуда-жуда хоҳлаётганини айтиб қолди.

– Мен отамнинг бошқа болаларига ўхшаб, ҳақиқий мактабга боришни, синфда, парталарга ўтириб дарс тинглашни истайман.

Бир ҳафта илгари Бибижо турфа мишмиш ва гийбатлар билан бирга Жалилнинг қизлари Саида ва Ноҳиднинг Ҳиротдаги «Меҳри» деб номланган қизлар мактабига ўқишга бораётганини айтганди. Ўшандан бери ўқитувчи ва мактаб ҳақидаги хаёллар Марямнинг миясидан кетмай қолди. Усти муқовали катак дафтарлар, чиройли ёзадиган шарикли ручкалар кўз ўнгидан кетмай қолганди.

– Ростдан ҳам мактабга боришни хоҳайсанми? – Мулла Фатҳулла қизалоқнинг ёш ҳалқаланган кўзларига тикилганча қотиб қолди: унинг бошидаги каттакон салла майсалар устига ўз кўланкасини ташлаб турарди.

– Ҳа!

– Онангдан розилик олиб беришимни истайсанми?

Марям кулимсиради. Унингча, фақат отаси Жалил уни худди мана шу оққўнгил чолдек тушуна оларди.

– Нимаям дердим. Ҳар банданинг бир ожиз тарафи бўлади. Менинг ожизлигим шундаки, сенинг ҳеч бир хоҳишингга қарши чиқолмайман, қизим! – мулла бўйнидаги терини оҳиста артди.

Нана ошхонада пиёз тўғраётганди. Мулла унга қизининг истагини етказганида, қўлида пичоқ ерга тушиб кетди.

– Нима кераги бор?

– Қизим, агар болалар ўқишни исташса, уларга қарши бормаслик керак. Майли, ўқисин, савод чиқарсин!

– Ўқисин? Нималар деяпсиз, охун соҳиб? – Нана унинг гапини шарт кесиб, қизига қараб қовоқ солди. Марям индамай ерга қаради. – Бунга ўхшаганларга ўқишни ким қўйибди? Ўқиб гўр бўлармиди? Вей, менга қара? Ҳали мактабда ўқигинг кеп қолдимиз?

– Унақа дема, қизим? – офир хўрсинди Фатҳулла ота.

– Менга қара дедим! – Марям кўрқа-писа онасига қаради. – Сабр қил, тушундингми?

– Нимага сабр қилишим керак, ойи?

– Сен билан менинг қисматимиз азалдан аён. Мактабга бораман деяпсан. У ерда сени тенгдошларинг «ҳароми» деб чақиришларини истайсанми? Сен ҳақингда ҳар хил бўлмағур гапларни айтиб, хафа қилишади. Сен шуни истайсанми? Мен эса, истамайман!

Марям жимгина бош ирғади.

– Яна бу ҳақда офиз очганингни эшитмай.

– Қизим, аввал яхшилаб ўйлаб кўр, ахир...

– Охун соҳиб, илтимос, – шартта унинг гапини бўлди Нана. – Бунинг ҳамма гапларигаям қулоқ солаверманг. Унинг жойи шу ерда, онасининг ёнида. Бошқа ҳеч қаерга бормади. Ҳамма жойда уни турткилашади, озор беришади. Биланман-ку, охун соҳиб!

ТЎРТИНЧИ БОБ

Марям меҳмонлар келишини ёқтирарди. Қишлоқ оқсоқоли, ғийбатчи кампир Бибижо, мулла Фатҳулла... Аммо, Марям ҳаммадан кўра Жалилнинг келишини кўзи тўрт бўлиб кутарди.

Безовталиқ сешанба оқшомидан бошлаб уни қамраб оларди. Ишқилиб, Жалилнинг бирор муҳим иши чиқиб қолмасин-да! Акс ҳолда уни янаги ҳафтанинг пайшанбасигача кутиши керак бўлади. Чоршанба куни Марям уйга сиғмас, ўтлоқларни қадамлаб ўлчар, товуқларга паришонлик билан дон сочар, гулларнинг япроқларини юлиб, чивинларни ҳайдар, пайшанба куни эса, ҳаммасини йиғиштириб, анҳор лабида ўтирганча отасининг йўлига кўз тикарди. Агар Жалил кечикаверса, унинг баданига титроқ кириб, тиззалари мажолсизланиб қолар, қаёқларгадир қочиб кетгиси келар, аммо бунинг уддасидан чиқолмасди.

Дафъатан онасининг овози эшитиларди.

– Мана, дадажонинг, олифталаниб келишини қара!

Марямга илкис жон киргандек бўларди. Отасини узоқдан кўриши билан ўрнидан сапчиб турарди. Отаси анҳорнинг нариги қирғоғига етиб келгач, у тарафга қараб қўл силкитар ва майин жилмаярди. Бу пайтда Марям онасининг ундан кўз узмай турганини сезар, шу боис, отасининг истиқболига ошиқишга журъат этолмас, Жалилнинг ўзи у томонга келишини кутишдан бошқа иложи қолмас, аммо назарида отаси жуда секин юриб келаётганга ўхшарди.

Жалил ўтлоққа оёқ қўйиши билан камзулини тандир устига ташлар ва қучоғини кенг очарди. Қизча отаси тарафга бир-икки қадам босиши билан оёқлари ердан узиларди. Отаси уни ҳаво-

га отиб, ўйнатар, ҳамма ёқни Марямнинг шодон қийқириғи тутиб кетарди.

Отасининг кучли қўллари уни самога ирғитаркан, қизча баландда туриб, Жалилнинг ёрқин табассуми, ўртасидан иккига бўлинган чиройли иягини, бу шаҳарда камдан-кам одамда учрайдиган оппоқ, ёрқин тишларини аниқ кўра оларди. Марям унинг қирқилган мўйлови, тўқ жигарранг камзулини жонидан ортиқ кўрар, ҳар қандай об-ҳавода отаси ана шу костюмда келар, унинг чўнтагидан оппоқ рўмолчанинг бир учи кўриниб турарди. Отасининг тиниқ қорачиқларида Марям ўзининг ва кенг само аксини ҳам кўра оларди.

«Бир куним шу отанг сени ерга туширворса, ўласан, оёқ-қўлинг синиб», дея тўнғилларди Нана. Аммо, Марям бунга ҳеч қачон ишонмасди. Унинг учун отасининг қучоғидек хавфсиз ва ёқимли жой йўқ эди. Нана кулбанинг ёнгинасида Жалил учун жой ҳозирлаб, чой дамлар, улар сирли кулимсираб, бир-бирлари билан саломлашишарди. Жалил бирор марта ҳам ўғилларини тошбўрон қилиб, орқасидан қарғаб қолганини Нананинг юзига солмасди. Нана ҳам Жалилни орқасидан гўрдан олиб гўрга солса-да, олдида бирор оғиз қўпол гапирмас, бу пайтда унинг сочлари ювиб-таралган, тишлари чайилган, бошига энг чиройли рўмоли танғилган бўлар, қўлларини тиззалари устига қўйганча одоб сақлаб ўтирарди. Бирор марта бўлсин, Жалилнинг юзига тик қарамас, кулганда ҳам чирик тишлари кўзга ташланмаслиги учун кафти билан оғзини тўсиб оларди.

Нана ундан ишлар қандай кетаётгани, хотинлари ва болаларининг саломатлигини сўрарди. Бибижо кампирнинг айтишича, Жалилнинг кенжа хотини Наргис учинчи боласига оғироёқ экан.

Нана билан чой ичиб бўлишгач, Жалил Марямни олиб, балиқ овига жўнарди. Отаси унга

қармоқни қандай ташлаш, балиқни қандай тозалашни қунт билан ўргатганди. То пўкак қимирлагунча, Жалил қаламни узмасдан туриб, қандай қилиб фил суратини чизишни кўрсатиб берар, турли шеър ва қўшиқларни ёдлатарди.

Гоҳида ўзи билан олиб келган, Ҳиротда чоп этиладиган «Иттифоқи ислом» газетасидан қирқиб олинган қизиқарли мақолаларни ўқиб берарди. Шунда Марям ўзи яшаётган Гулдоман қишлоғи ва Ҳирот шаҳридан ташқарида ҳам бепоеъ олам борлиги, унда турли-туман ҳодисалар содир бўлиши, поездлар мағрибу машриққа елишини отаси олиб келган газета қирқимлари орқали тасаввур эта оларди.

1973 йилда, Марям 13 ёшга тўлганида катта давлат тўнтариши юз бергани, Кобулда қирқ йил ҳукуматни бошқарган Зоҳиршоҳ тахтдан ағдарилганини ҳам Марям отасидан эшитганди.

– Шоҳ Италияда даволанаётганида, ҳокимият унинг амакиваччаси Довудхоннинг қўлига ўтди. Биласанми у ким? Сен туғилганингда, у Кобулда бош вазир этиб тайинланганди. Энди Афғонистонда монархия йўқотилди. Энди мамлакатимиз республика, давлат раҳбаримиз президент деб аталади.

Отаси унга сиёсатдан дарс ўтаётганида Марямнинг икки кўзи отасининг дўппайиб турган чўнтагида бўларди. Отаси эса, шу заҳоти камзулининг чўнтагидан кичкина қутича чиқариб, Марямга тутқазарди. Вақти-вақти билан отаси унга ана шундай совғалар келтириб турарди. Юраксимон билагузук, ложувард мунчоқлар... Бир гал у Марямга ҳар бирида ҳилол ва юдуз тасвири туширилган тангачалар билан безатилган зебигардон совға қилди.

– Буни тақиб кўр-чи, Марямжо! Баракалла! Қара, нақ маликанинг ўзгинаси бўлдинг!

Отаси кетгач, Марям қизининг бўйнидаги зе-
бигардонни пайқаб қолди:

– Кўчманчилар лўлиларнинг тақинчоғи-ку! Бу-
нақа матоҳни улар одамлардан йиғилган чақа-
ларни эритиб ясашади. Қани, дадажонинг қўли-
дан келса, тилла тақинчоқ совға қилсин-чи? Қа-
ёқда? Отангда бунақа мардликдан асар ҳам йўқ.

Жалил кетгач, Марям то дарахтлар орасидан
отасининг қораси кўринмай кетгунча кўз узмай
тикилиб турар, отаси билан яна бирга бўлиши
учун яна бир ҳафтани қандай ўтказишни ўйлаб,
юраги сиқиларди.

Марям кечалари отасининг ҳашаматли уйи, у
ердаги шарт-шароитлар ҳақида, отаси билан Ҳи-
рот кўчалари ва Чорсу бозорини кезиш, остида
машҳур шоир дафн этилган дарахтни зиёрат қи-
лиш ҳақида ўйларди. «Дадамга мениям Ҳиротга
олиб кетинг, сизни жудаям соғинаман, деб ай-
таман. У мени албатта тушунади ва ўзи билан
опкетлади. Мен Ҳиротда, отамнинг уйида, ака ва
опаларим қуршовида яшайман» деб ўйларди у.

БЕШИНЧИ БОБ

1974 йилнинг баҳорида Марям ўн беш ёшга
тўлди.

– Туғилган кунимга нима совға хоҳлашимни
айтайми? – деди Марям йиғма стулда рўпараси-
да ўтирган отасига.

– Айт қани? – деди Жалил унга меҳр билан
термилиб.

Икки ҳафта илгари Жалил Марямга ўзининг
кинотеатрида американча кино кетаётганини
айтганди. Уни мултфилм деб аташаркан. Унда
кўп-кўп суратлар тезликда ўтказилар, томоша-
бин назарида худди расмларга жон кириб ҳара-

катланаётганга ўхшаркан. Кинода фарзанди йўқ кекса қўғирчоқбознинг ҳаёти ҳикоя қилинаркан. Бечора қариган чоғида ўзига ёғочдан бола ясаб олишга қарор қилибди. Марям бу кинога жуда қизиқиб қолди ва отасидан батафсил ҳикоя қилиб беришни сўради. Маълум бўлишича, қулоқсиз ёғоч бола охирида отаси истагандек мўмингина, қобилгина болага айланиб, кино яхшилиқ билан тугаркан. Марям турли саргузаштларни бошидан кечирган бу ёғоч бола воқеасини ҳатто мулла Фатхуллага ҳам айтиб берди.

– Дада, мени кинотеатрингизга олиб боринг, ўша ёғоч бола ҳақидаги кинони ўз кўзим билан кўргим келяпти, – деди бир куни у отасига.

Худди шу гапни айтиши билан ота-онасининг кайфияти бирданига тушиб кетди. Улар бир-бирига маъноли қараб, безовталиқ билан стуллари-ни гичирлатишди.

– Бекорни бештасини айтибсан, – деди Нана совуқ оҳангда, қизига еб қўйгудек ўқрайиб. Жалил ҳам йўталиб қўйди.

– Биласанми, Марямжо, фильм тасмаси анча эскириб қолган, тасвирлар ҳам рангсиз, хира, бунинг устига овози яхши чиқмайди. Яхшиси, сенга бошқа нарса совға қила қоламан.

– Ана кўрдингми, – деди Нана. – Отанг тўғри айтяпти, нима қиласан, бунақа нарсаларни?

– Илтимос, мени кинога оборинг, – ялинди Марям отаси билан анҳор қирғоғига етишганда.

– Бўпти, – деди Жалил. – Мен яқинда бирортасини жўнатаман. У сени кинога олиб киради. Энг яхши жойда ўтириб, конфет шимиб кино томоша қиласан.

– Йўқ, мен сиз билан кираман.

– Марямжо!

– Акаларим ва сингилларимни ҳам олиб борасиз, уларни ёнида ўтириб кино кўргим келяпти.

Жалил маъносиз нигоҳини тоғлар тарафга қаратди.

Отасининг айтишича, одамнинг юзи экранда худди уйдек катталиқда кўринаркан. Машиналар тўқнашган ҳамма ёқ гурсиллаб кетаркан. Агар Жалил билан балконда ўтириб, музқаймоқ еса, роса зўр бўларди-да!

– Дада. Майлими? – ўтинди Марям.

Жалилнинг кўзларида қайғу аксланди.

– Эртага тушдан кейин ўша жойда учрашамиз унда, бўптими, дада?

– Бўпти! – Жалил қизчасини бағрига узоқ босиб турди.

Нана кулба атрофида қўлини мушт қилиб туканича айланиб юрарди.

– Нега Худо менга сендек ношукур фарзандни инъом этдийкин? Сен учун мен ҳамма нарсага кўксимни қалқон қилсаму, сендан кўрадиганим шу бўлдимми? Сен ифлос ҳароми ҳали мени ташлаб кетмоқчимисан? – кейин эса, очиқ-ошкор истехзога ўтди. – Аҳмоқсан-да, аҳмоқ! Отам мени яхши кўради, деб ўйлайсанми? Унинг уйидагиларнинг сенга кўзи учиб тургани йўқ. У сени бошқа фарзандлари қатори кўрмайди, билиб қўй.

Охирида она қизини инсофга чақира бошлади.

– Агар сен кетиб қолсанг, мен ўламан, эшит-япсанми? Мени елкамга яна шайтон миниб олади. Тилим бўғзимга тиқилиб, бўғилиб ўламан, тушундингми? Кетма, Марямжо!

Марям жим эди.

– Мен сени жонимдан ортиқ яхши кўраман, қизим. Сенсиз менга ҳаёт йўқ.

– Бир айланиб келардим-да? – деди қизча ялинчоқ оҳангда. У онасини ранжитишни истамасди. Чиндан ҳам елкасига шайтон миниб олишидан қаттиқ қўрқарди. Жалилнинг айтишича,

бу бир касаллик экан, агар вақтида дориларни ичиб турса, анча енгил тортаркан.

Марямнинг назарида онаси уни ёмон кўради-гандек, қизининг бахтли бўлишини истамайди-гандек эди. Аммо, бу ҳақда офиз очишга юраги дов бермасди.

Ўтлоқнинг ўртасида Марям ёқтирган бир жой бор эди. Бу ердан туриб бутун Ҳирот ва унинг обидаларини, Чорсу майдони, Аёллар боғи ва Искандар Мақдуний қалъаси харобаларини бемалол кўриш мумкин эди. Миноралар худди паҳлавонларнинг бармоғидек осмонга ниқталиб турарди. Шаҳар кўчаларида қайнаётган одамлар ва уларнинг устида чарх ураётган қалдирғочлар ҳам унга яққол кўри-ниб турар, Марям уларга ҳавас-ла боқарди.

Марям кўпинча ўн бир дона тошдан турли устунчалар ясарди. Биринчи устундаги тўртта тош Хадичанинг болаларини билдирар, учтадан тош тахланган икки устун Афсун ва Наргиснинг болалари эди. Охирида биттагина тош бир ўзи қоларди.

Эртаси куни Марям оч-сариқ тусли, тиззадан келадиган кўйлагини, янги чит лозимини кийиб, бошига яшил рўмолини танғиди. Қиз маҳаллий усталар ясаган, кўкиш милли эски соатига қаради. Уни мулла Фатҳулла совға қилганди. Соат эрталабки тўққизни кўрсатиб турарди. Қизиқ, Нана нега кўринмайди? Уни қидириб келсамикин? Онасининг масхараомуз қарашлари, таҳқиру таъналарини эслаб, қўл силтади. Марям курсига ўтириб, вақтни қисқартириш учун Жалил ўргатгандек қаламни узмай фил тасвирини чиза бошлади.

Соат миллари 11.30ни кўрсатганида, чўнтаги-га ўн битта кичикроқ тошчани солиб уйдан чиқди ва анҳор тарафга йўл олди.

Марям белгиланган жойда ўтириб, отасини қута бошлади. Атрофда қора қарғалар қағиллаганча

учиб юришарди. Қирғоқдаги қушқўнмас ўти по-
ясидан жирканч шиллиққурт ўрмалаб борарди.
Марям оёқлари толгунча кутиб ўтирди.

Йўқ, уйга қайтмайди.

Қиз лозимининг почасини тиззасигача қатлаб,
анҳорни кечиб ўта бошлади. У умрида биринчи
марта Ҳиротга отланганди.

Ҳирот ҳақида ҳам Нана уни алдаган экан. Ҳеч
ким уни қўлини бигиз қилиб кўрсатмади. Ҳеч
ким унинг устидан кулгани ҳам йўқ. Марям сарв
дарахтларига бурканган хиёбоннинг гавжум
йўлагидан кетиб борарди. Ҳеч ким унга эътибор
ҳам бермади. Унинг ортидан биров «ҳароми» деб
бақирганини ҳам эшитмади.

Марям кўзларига ишонмасди. Юраги қувонч-
дан ҳаприқарди. Ёнида мулла Фатхулла бўлга-
нида янаям яхши бўларди. Унинг жасурлигига
офарин айтган бўлармиди? Ахир у кўрқмасдан
шундай катта шаҳарда юрибди-я? Энди у отаси,
туғишган ака-укалари, опа-сингиллари бағрида
бўлади. Энди у ҳеч нарсадан қисиниб-қимтин-
май, зориқмай яшайди.

У хиёбонни кечиб ўтиб, катта йўл бўйига чиқ-
ди. Йўл четида юзлари офтобда қорайган аёллар,
болалар турли меваларни сотиб ўтиришар, тўхта-
ган машинанинг атрофини ўраб олишарди. Мар-
ям бир четда туриб қолди. Қизиқ, атрофда шунча
мўъжизалар бўла туриб, одамлар нега бунчалар
лоқайд, бефарқ бўлишмаса?

У бутун журъатини тўплаб, беқасам чопон
кийган извошчидан шаҳардаги кинотеатрнинг
соҳиби – Жалилнинг уйини сўради.

– Сен бу ерлик эмасмисан? – сўради чол дўстона
оҳангда. – Ахир унинг уйини ҳамма билади-ку!

– Менга кўрсатиб юборолмайсизми?

– Бир ўзингмисан? – сўради чол негадир чўн-
тагини ковлаб.

– Ҳа!

– Ўтир, обориб қўяман, – деди чол чўнтагидан попукқанд олиб қизга узатаркан. – Ўтирганим билан бари бир миждоз келмайдиган кўринади. Уйга кетадиган вақт бўлди. Йўлим шундоқ Жалилнинг уйи олдидан ўтади.

Қиз извошдан жой олди. Икки тарафдан апелсин, ширинликлар, олма ва ноклар сотилаётган дўконлар ўтиб борарди. Арава зирк ва қарағайлар экилган кўчага бурилиб тўхтади.

– Омадинг бор экан қизим, ана, Жалил ҳам уйда экан, машинаси турибди.

Марям чолга раҳмат айтиб, аравадан сакраб тушди. Марям ҳали бирор марта машинани яқиндан кўрмаганди. Машина яп-янги эди, унинг ялтироқ сиртида ҳамма нарса, ҳатто Марямнинг қиёфаси ҳам аксланиб турарди.

Шу чоқ қулоғи остида онасининг таҳқиромуз овози янграб, баданига совуқ сув сачрагандек сесканиб кетди. Марям қўрқа-писа дарчага яқинлашиб, деворга суянди. Девор ортидан фақат ҳовлида ўсган сарв дарахтларининг учлари кўриниб турарди. Оҳиста дарчани чертди.

Эшикни пастки лабларида нақш чекилган оёқяланг қиз очди.

– Мен Жалилхон соҳибни кўрмоқчиман. Исминим Марям. Мен уларнинг қизлари бўламан.

Ялангоёқ оқсоч қиз унга бошдан-оёқ разм солиб, заиф, ожизгина жилмайди:

– Кутиб тур, мен ҳозир! – дея эшикни ёпди.

Орадан бир оз вақт ўтиб, яна эшик очилди. Бўсағада яғриндор, тунд юзли эркак мудроқ кўзларини ишқалаб турарди.

– Мен Жалилхоннинг ҳайдовчиси бўламан, – деди имкон қадар юмшоқлик билан. – Хўжайин бир иш билан чиқиб кетган.

– Машинаси шу ерда-ку! – ён бергиси келмади қизчанинг.

– У... зарур иш билан чиқиб кетганди.

– Қачон қайтади?

– Билмадим, айтгани йўқ.

– Мен кутиб тураман.

Эркак дарчани ёпди. Марям тиззаларини иягига тираганча ерга ўтириб олди. Кеч туша бошлаганди, унинг қорни очди. Бояги извошчи берган конфетни чайнашга тушди.

Бир оз пайт ўтиб дарчадан яна бояги ҳайдовчининг боши кўринди.

– Уйингга қайтишинг керак, – деди у. – Ҳозир ҳамма ёқ қоронғи бўлади, кетолмай қоласан.

– Мен ўрганиб кетганман.

– Совуқ тушяпти, юр, уйингга обориб қўяман. Хўжайинга келганингни айтишим мумкин. – Марям бир оғиз гапирмай унга тикилиб тураверди. – Хоҳласанг, меҳмонхонага олиб бориб, жойлаштираман.

– Мен уйга кираман!

– Мумкин эмас. Хўжайин қачон келишини ҳеч ким билмайди. Балки бир неча кунгача келмас.

Марям қўлларини кўксида қовуштириб олди. Ҳайдовчи ундан кўзини узмай хўрсиниб қўйди.

Қиз тунни Жалилхоннинг дарвозаси олдида ўтказди. У осмоннинг қандай қора пардага ўралиши, кўчаларнинг тун зулматига бурканишини томоша қилиб ўтирарди. Бояги хизматкор қиз бир идишда гуруч ва бир бурда нон олиб чиқди. Марямнинг қаршилигига қарамай, у қўлидагиларни унинг олдида қўйиб, ичкари кирди. Кўчага қараган деразалардан чироқлар порлади. Аҳёнан итлар хуриши эшитиларди. Ниҳоят, очлик заптига олгач, Марям гуруч билан нонни паққос туширди. Яқин орадаги

боғлардан чирилдоқлар саси янгради. Тепада бутлар оралаб рангпар ой сузмоқда эди.

Эрталаб уйғонгач, кимдир устини адёл билан ўраб кетганини тушунди. Уни ҳайдовчи уйғотди.

– Бўлди, етар энди, қани тур, уйингга жўна!

Марям кўзларини ишқалади. Елкалари зирқирай бошлаганди.

– То келгунича кутаман.

– Менга қара, Жалилхон телефон қилганди, келганингни айтдик. У сени зудлик билан уйингга олиб бориб қўйишимни тайинлади. – Ҳайдовчи орқа эшикни ёпди. – Кел, қизим, машинага ўтир!

Марям аранг қўзғалди ва ҳайдовчининг ортидан юрди. Сўнг беихтиёр ортига – дарча тарафга ўтирилди. Ҳайдовчи унинг елкасидан тутиб қолмоқчи эди, аммо қиз чаққонлик билан ўзини очиқ эшикка урди.

Мана, у Жалилнинг боғида турибди. Унинг кўз олдида орқасида нималардир ўстирилган ойнаванд деворлар, шиғил ҳосилга кирган узум ишқомлари, сиртига кулранг тошлар қопланган мрамар ҳовуз, мевали дарахтлар намоён бўлди.

Шу чоқ иккинчи қаватдаги деразадан у ўзига таниш қадрдон чехрани, ланг очилган оғиз ва бақрайган кўзларни кўрди. Шу чоқ дераза пардаси туширилди, аммо энди кеч бўлганди.

Илқис кучли қўллар қўлтиғидан тутиб, уни ердан узиб олди. Марям типирчилай бошлади, чўнтагига солиб олган тошчалар дув этиб тўкилди. Уни машинанинг совуқ чарм қопланган ўриндиғига ўтқазишганида, ўзини ҳар ёққа уриб қичқира бошлаганди. Ҳайдовчи юмшоқлик билан уни тинчлантиришга уринар, аммо Марям унга қулоқ солмасди. Йўл бўйи йиғлаб борди. Унинг юзларидан юмалаётган томчилар алам, газаб, кадар ва чуқур истиҳола кўз ёшлари эди.

Ахир нима сабабдан бу учрашувга шу қадар жиддий ҳозирланди, кимни деб қишлоқдан Ҳиротгача пиёда келди? Нима сабабдан уйга қайтишга унамай, худди дайди итдек кўчада тунаб қолди?

Нана огоҳлантирган эди-я? У ҳақ бўлиб чиқди. У энди ойисининг кўзларига қандай тикилади? Наҳот отаси ўз жигарбандининг кўчада тунаб қолишига изн берди? Кўчада-я? Марям ҳеч ким кўрмасин учун юзларини чарм филофга босди. Бу қандай кўргулик? Ёнида Мулла Фатҳулла бўлганида ҳам унга тасалли берарди. Йўлнинг ярмига бориб, машина ўнқир-чўнқирларда силкина бошлади. Бундан бу ёғига машина юрмайди. Ҳайдовчи машинани тўхтатиб, Марямнинг тушишига кўмаклашди.

– Юр, ўзим сени уйингача обороиб қўяман.

Улар учқат, сутлама буталари шохлаб кетган сўқмоқдан олдинма-кейин кета бошлашди. Ҳайдовчи қизнинг қўлидан ушлаб анҳорни кечиб ўтди. Нарига қирғоққа ўтиши билан Марям қўлини тортиб олди ва олдинга қараб чопқиллаб кетди. Ҳайдовчи ҳам унинг ортидан нималарнидир ғўлдираб кетаверди. Кутилмаганда, ҳайдовчи чаққонлик билан унинг йўлини тўсди ва қизни орқага итарди:

– Бўлди, қайт, ортингга қайт, кетдик бу ердан!

У кечиккан, Марям ҳаммасини кўриб бўлганди. Мажнунтолар шамолда беҳол чайқалар, ерда таниш курси ағдарилиб ётарди. Марям аввал тол шохига боғланган арқонни, кейин унга осилиб турган жасадни кўрди...

ОЛТИНЧИ БОБ

Нанани қишлоқ қабристонининг бир чеккасига дафн қилишди. Марям аёллар даврасида, Бибижонинг ёнида турарди. Мулла Фатҳулла узун-

дан-узоқ дуо ўқигач, эркаклар жасадни лаҳадга туширишди. Мозордан қайтишгач, Жалил Марямни кулбасига олиб борди ва йиғилганлар олдида ўзини жигарсўхта, ғамхўр отадек кўрсатди. Кейин эса, қизининг ҳамма лаш-лушларини битта жомадонга жойлаб, «айт, яна нима керак сенга?» деб сўради.

– Фатҳулла ота қаерда?

– Шу ерда эди, ҳозир чақираман, қизим!

Остонада мулла Фатҳулланинг мункайган гавдаси кўриниши билан Марям йиғлаб юборди. Чол Марямни бағрига босди:

– Йиғла, қизим, йиғлайвер, уялма! Фақат эсингда турсин. Яратган эгам ўз каломида «Кўлида мулк бўлган ва ҳамма нарсанинг устидан ҳукмрон бўлган зот буюқдир, У қай бирингиз яхши амаллар қилишингизни билиш учун ўлим ва ҳаётни яратган зотдир, У буюқ ва кечиргувчидир» дея марҳамат қилган («Мулк» сураси, 1–4-оятлар. таҳр.). Бу сўзларда катта ҳақиқат бор. Яратганнинг ўзи сенга чиройли сабр ато этсин ва ўзи сендан марҳаматини дариф тутмасин!

Не тонгки, Яратганнинг каломи ҳам Марямга таскин беролмади. Унинг қулоқлари остида бошқа сўзлар, онасининг сўнгги гаплари жарангларди: «Агар сен кетиб қолсанг, мен ўламан!» Унинг кўзларидан ситилиб тушаётган томчилар мулланинг қўлларини ивитиб юборди.

Жалил қизни машинасига ўтқазиб уйига опкетди.

– Марямжо, сен энди мен билан яшайсан. Иккинчи қаватда сенга алоҳида хона тайёрлаб қўйдим. Деразаси шундоқ боққа қараб туради.

Марям илк бор унинг сўзларини Нананинг қулоғи билан эшитди. Ҳа, бу сўзларнинг сиртигина

ялтироқ, жозибадор, аслида ҳаммаси сохтакорлик, тилёғламаликдан бошқа нарса эмас. Марям ундан нафратланди.

Машина манзилга етиб келгач, ҳайдовчи эшикни очди ва жомадонини юкхонадан олиб чиқди. Улар Марямга таниш бўлган ўша дарча орқали ичкарига киришди. У отасининг боғига киришни икки кун илгари қанчалик орзу қилганди. Аммо ҳаммаси яшин тезлигида ўзгариб кетди.

Қиз шағал тўшалган йўлакчадан бошини эгиб кириб борар, гарчи нигоҳлари ерда бўлса-да, атрофидаги кимсаларнинг унга ўқдек қадалган нигоҳларини ҳис этарди. Уй ичига кириб, одатига кўра оёқлари остига қаради. Ерга жигарранг, гулдор палос тўшалган, деворга қимматбаҳо гиламлар осилган, токчаларда биллур ва чинни идишлар, мрамар ҳайкалчалар териб қўйилганди. Жалил узун йўлак бўйлаб қизини эргаштириб бораркан, эшиклардан бирини очди.

– Булар сенинг сингилларинг, Нилуфар билан Атия. Улар баъзан шу хонада ўйнаб туришади. Ўзи бу ер меҳмонхона. Сенга ёқади, деган умиддаман.

Каравот ёпқичидаги нақшлар ҳам ари уясини эслатарди. Деворларда нотаниш одамларнинг суратлари илинган эди. Токчалардан бирида бир-бирига ўхшаш, лекин катта-кичик қўғирчоқлар туркуми териб қўйилганди.

– Буларни «матрешка» қўғирчоқлар деб аташади. Москвадан олиб келганман. Уларни истаганингча ўйнашинг мумкин.

Марям каравотга ўтирди.

– Сенга яна нима керак? – сўради Жалил.

Марям каравотга ётиб, кўзларини юмди. Бир оз ўтиб, Жалил хонанинг эшигини ёпиб чиқиб кетди.

...Марям ўз хонасидан деярли чиқмасди. Бу хонадонда уни илк бор қарши олган, лабига нақш

чекилган қиз патнисдан унга ҳар хил таомларни киритарди. Марям эса, қўпинча хилма-хил овқатларга ҳатто қўл ҳам урмасди. Жалил кунда бир неча маротаба кириб, ундан хабар олар, нима кераклигини сўрар, истаса, пастда оила аъзолари билан бир дастурхонда овқатланиши мумкинлигини айтар, аммо овозида аллақандай ишончсизлик сезилиб турарди.

Марям гоҳида бир пайтлар унинг учун беҳад гўзал ва мафтункор туюлган манзараларга ҳиссиз назар ташларди. Бу хонадон эшиги олдида турли машиналар келиб тўхтар, ҳар хил ёшдаги, ҳар хил кийинган одамлар келиб-кетиб турар, уларнинг ҳар бирини Жалил алоҳида илтифот билан қарши оларди.

«Онам тўғри айтган, мен буларнинг ичида бегонаман, – ўйларди Марям, – Хўш, унда қаер менга бегона эмас? Мен қаерга боришим керак?»

Эртаси куни хонага кичкина бир қизча кириб келди.

– Мен битта нарсани олиб кетмоқчи эдим.

Марям каравотга оёқларини ўраганча жим ўтирарди. Қизча тахмондаги шкафдан тўртбурчак қутичани чиқарди.

– Биласанми, бу нима? – деди у қутининг қопқоғини очаркан. – Бу грам-мо-фон! Унга пластинка қўйса қўшиқ айтади.

– Сен Нилуфармисан? Саккиз ёшдасан-а?

Қизча кулимсиради. Қуйиб қўйгандек Жалилга ўхшаркан. Кулгичлари ҳам худди ўзи.

– Сен қаердан биласан?

Марям индамай елка қисди.

– Қўшиқ эшитасанми?

Нилуфар граммофонни тоққа улади. Кейин чўнтагидан қоп-қора гардишни олиб, қурилмага ўрнатди. Бояги гардиш айланиши билан хонада дилрабо мусиқа таралди:

Топсам эди сенга мос калом,
 Ёзар эдим гул япрогига
 Сен дилимга бахш этдинг ором,
 Ва айландинг кўз қарогига...

- Сен бу қўшиқни эшитганмисан?
- Йўқ.
- Бу битта Эрон киносидан олинган қўшиқ. Бу кинони дадамнинг кинотеатрида кўрганман. Сен кино кўришни хоҳдайсанми?
- Марям ҳали жавоб қайтармай туриб, қизча бошини полга тираб, оёқларини тикка кўтарди.
- Сенам шундай қила оласанми?
- Йўқ.
- Нилуфар бир сакраб, яна ўтириб олди.
- Сен бизникида узоқ турасанми?
- Билмадим.
- Демак, мен сенинг опангман, дейсанми? Лекин ойимнинг айтишича унақа эмас экан.
- Мен бунақа демадим-ку!
- Айтгансан. Фақат, сен ростданам менинг опаммисан, бошқами, менга фарқи йўқ.
- Мен чарчадим, – деди Марям ёнбошлаб.
- Ойимнинг айтишича, сенинг ойингни жин чалган экан, кейин ўлиб қопти.
- Етар, – деб бақирди, аммо ниманидир ўйлаб, овозини пасайтирди. – Илтимос, анавининг овозини ўчир!
- Ўша кунни уни Бибижо ҳам келиб, кўриб кетди. Ташқаридан ёмғир челақлаб қуярди. Ўша оқшом Марям ухлолмай чиқди. Деразадан қоп-қора осмонга тикилди, биринчи қаватдаги қадам товушларига, ҳовлидаги ёмғирнинг шовқинига, девор ортидаги пичир-пичирларга қулоқ тутди. Эндигина кўзи илинганида, пастдаги жанжал, шовқин-сурон овозидан уйғониб кетди. Жанжаллашаёт-

ганлар кўпчилик эди. Ниҳоят, кимдир жаҳл билан эшикни ёпиб кетди ва овозлар тинди.

Эртаси куни уни кўргани мулла Фатҳулла келди. Марям мўйсафиднинг оппоқ соқоли, кемшик табассумини кўриши билан кўз ёшларини тийиб туrolмади. Каравотдан сакраб тушди-да, мулланинг қўлларини тавоф қилди.

– Қизим, тузукмисан ўзинг?

– Ўзимни қўлга олишга ҳаракат қиляпман, – деди Марям томоғига нимадир тиқилганини ҳис этиб. – Онамнинг охири айтган гаплари ҳалиям эсимдан чиқмайди.

– Ҳа, онангни Аллоҳнинг ўзи мағрифатига олган бўлсин, – соқолини тутамлади мўйсафид. – У катта гуноҳга йўл қўйди. Ахир ҳаёт Яратганинг буюк неъматини. Уни қайтариб олишга ўзидан бошқа ҳеч ким ҳақли эмас. Бахтсизлик онанинг пешонасига битилган экан. Бунда сенинг заррача айбинг йўқ, қизим!

– Мен уни ташлаб кетмаганимда...

– Бунақа гапларни қўй. Ўзингни бекорга сиқиб қўясан.

Орадан бир ҳафта ўтиб, пешин пайти Марямнинг эшиги тақиллади. Хонага оқ юзли, бармоқлари узун-узун, малласоч аёл кириб келди.

– Менинг исмим Афсун, – деди аёл. – Нега сен хонангдан чиқмайсан? Бизнинг олдимизга тушмайсан?

– Йўқ, мен шу ерда овқатланавераман

– Сен мени тушунмадинг, пастга туш, сен билан гаплашиб оладиган гапимиз бор.

ЕТТИНЧИ БОБ

Жалил ва унинг хотинлари узун столнинг атрофида ўтириб олишганди. Марям қимтинибгина уларнинг рўпарасидан жой олди. Бояги малла-

соч Афсун эркакнинг ўнг тарафидан жой олган, Наргис ва Хадича эса, чап тарафда ўтиришарди. Аёлларнинг елкаларига ҳарир қора рўмомлар ташланган эди. Афсун стол устидаги кўзадан стаканга сув қуйиб, Марямнинг олдига қўйди.

– Ҳали баҳор тугагани йўғу, иссиқни қара!

– Қалай, уйимиз сенга ёқдими? – сўради қоп-қора сочлари пешонасига тушиб турган Наргис. – Сени тушунамиз. Буям Яратганнинг бир синови, Худо сабр берсин!

Бошқа хотинлар ҳам худди ҳамдардлик билдиргандек бош ирғаб қўйишди.

Марям боши ғувилаб, томоғи қуриётганини ҳис этди. Стакандан бир ҳўплам сув ичди.

– Демак, бундоғ, – гап бошлади Афсун. – Мен... тўғрироғи, биз, сени бу ерга бир қувончли янгликни етказиш учун чақирдик.

Марям илкис бошини кўтарди. Аёллар бир-бири билан маъноли кўз уриштиришди. Жалил маъносиз нигоҳини стол устидаги кўзадан узмай турарди. Бу гал Марямга кўринишдан аёлларнинг энг каттаси бўлган Хадича юзланди:

– Сени эрга бердик.

Марямнинг ичидан нимадир узилгандек бўлди:

– Ким...га?

– Рашид исмли йигитга. Отангнинг яқин ҳамкорларидан бирининг таниши. Рашид асли пуштун, Қандаҳорда туғилган, Кобулда, Деҳи Мазанг туманида яшайди. Икки қаватли уйи бор.

Афсун Хадичанинг гапини маъқуллаб, бош ирғади.

– Форсчани ҳам ўзимиздек гапиради. Пуштунчани ўрганиб ўтирмасанг ҳам бўлади.

Марямнинг назарида бутун хона ва ундаги нарсалар чирпирак бўлиб айлана бошлади.

– Рашид этикдўз, – гапни яна илиб кетди Хадича. – Йўқ, йўқ, кўчада болғасини тақиллатиб ўтирадиган ямоқчи эмас. У Кобулдаги энг тақиқли этикдўзлардан, ўзининг дўкони бор. Унга дипломатлар, президентнинг оила аъзолари ҳам буюртма бериб туришади. Хуллас, ўзига тўқ, ишончли одам.

Марям бир оз ўзини босиб, Жалилга синовчан назар ташлади. Унинг қалби қафасдаги қушдек потирларди.

– Ростми, шу гаплар ростми?

Жалил бошини кўтариб қаролмади. Лабини тишлаганча, кўзадан кўз узмай ўтираверди.

– Фақат у сендан анча катта, – деди Афсун. – Ёши... қирқларга бориб қолган. Наридан борса, қирқ бешдадир? Ўзинг айт, Наргис?

– Ҳа, бизнинг пайтимизда тўққиз ёшли қизчаларни олтмишдан ошган эркакларга ҳам уза-тиб юборишарди. Бунақаларини кўп кўрганмиз. Сен нечага чиқдинг? Ўн бешгами? Айни етилган, эрга тегадиган пайтинг!

Аёллар бирдан жонланиб, чувиллаб кетишди.

«Опаларим Саида билан Ноҳид-чи? Ахир улар мендан катта-ку! Ҳозир «Меҳри» аёллар мактабида ўқишади. У ерни битириб, Кобул университетига ўқишга кирмоқчи. Улар ҳали етилмаганмикин?»

– Айтганча, унинг ҳам бошига оғир мусибат тушган, – давом этди Наргис. – Ўн йил илгари хотини туғуруқ пайти дунёдан ўтган. Уч йил аввал ўғли кўлга чўкиб кетган.

– Бечорага ёмон жавр бўпти-ю шу пайтгача ўзига муносиб хотин тополмагани учун уйланмапти бояқиш!

– Керакмас, – деди Марям Жалилдан кўз узмай. – Мени мажбур қилманглар, мен эрга тегмайман.

– Ақл билан иш тут! – Марям бу гапни қайси аёл айтганини англашга уринмади ҳам. У фақат Жалилнинг фикрини кутарди.

– Ахир, бутун умр шу ерда қолиб кетмассан?

– Нима, сен ўз оиланг бўлишини истамайсанми?

– Ўз уйинг, болаларинг...

– Тўғри, иложи борича сени ўзимиз тарафда турадиган, тожик қавмига узатмоқчи эдик. Лекин, ўйлаб қарасақ, Рашид бизга ҳар тарафдан маъқул келаркан. Ўз уйи, иши бор. Энг асосийси, шу-да! Яна нақ Кобулда, пойтахтда турасан! Ажойиб шаҳар! Бошқа бунақа имконият бўлмаслиги мумкин.

– Мулла Фатхулланикига бораман. У менга уйидан жой беради, – деди Марям ўжарлик билан. – У уйидан жой беради.

– Уни нима қиласан? – сўради Хадича. – У бир қари чол бўлса, бунинг устига...

Хадича гапини қандай давом эттиришни билмай каловланиб қолди.

«...Бунинг устига у бизга яқин жойда яшайди» дея хаёлан ўгай онасининг гапини тугатиб қўйди Марям. Ҳа, улар ҳам бундай имкониятни қўлдан чиқаргилари йўқ. Улар Марямни иложи борича ўзларидан узоқроққа жўнатиш тараддудиди.

– Мулланинг шарти кетиб, парти қолган, эртага ўлиб-нетиб қолса, кейин нима қиласан? Унинг оиласи учун бошоғриғи бўласан қоласан!

«...Худди ҳозир сизлар учун бошоғриқ бўлиб турганимдек!»

Марям олис, нотаниш Кобулни кўз олдига келтиришга уриниб кўрди. Жалил айтганди: Кобул Ҳиротдан 650 километр узоқликда экан. У ҳозиргача ўз кулбасидан нари борса икки чақирим узоқлашган, холос. Кобул қанақа жой ўзи? Кимнинг уйига боряпти? Қанақа эркак бўлди у? Бир

марта Нана унга эркаклар хотин зотидан қандай расво нарсаларни талаб қилишини айтиб берганди. Шуни эслаб, титроққа тушди.

У яна Жалилга ўтирилди:

– Айтинг, айтинг, уларга мени тинч қўйишсин!

– Отанг совчиларга алақачон розилик берган, – ҳозиржавоблик қилди Афсун. – Рашид ҳозир Ҳиротда, сени деб, Кобулдек жойдан келиб ўтирибди. Эртага эрталаб никоҳ ўқилади. Пешинда автобус Кобулга жўнаб кетади.

– Ахир, гапирсангиз-чи? – қичқирди Марям. Аёллар ҳам жим қолганча унга қарашди. Жимлик. Жалил қўлида никоҳ узугини айлантириб ўтирарди. Унинг юзларида ожизлик ва иложсизлик аломати зуҳур этарди.

– Бирор нима денг, – яна хонада Марямнинг овози жаранглади.

– Минг лаънат, – деди Жалил ингичка, титроқ овозда. – Сен менга бунқа оҳангда гапирма!

Нима? Отаси айтдимиз шу гапни! Марям кўзларини юмганча жим қолди. Аёллар яна алланималарни ошириб-тошириб мақташди. Аммо, энди Марямнинг қулоғига гап кирмасди.

САККИЗИНЧИ БОБ

Эрталаб Афсун Марямга зангори камзул, оқ лозим, кўк рўмол ва бошмоқларни топширди. Марямни ўша, таниш хонага олиб киришди. Узун столнинг устида, вазада, шакарли бодом, унинг ёнида эса, Қуръон, кўк чодра ва ойна қўйилган эди. Стол атрофида иккита эркак ва мулла ўтирарди.

Жигарранг костюм кийган, қизил галстук тақиб олган, майин сочлари эндигина ювилган Жалил кулимсирашга уриниб, Марямга ўтирга-

ни жой кўрсатди. Хадича билан Афсун ҳам унинг ёнидан жой олишди.

– Чақиринглар, – деб кимгадир буюрди Жалил.

Ҳали куёв кириб келмасидан, хонага тамаки тутуни ва ширин одеколон ҳиди оқиб кирди. Жалилдан ҳеч қачон бунақа ҳид аниқмасди. Остонада кенг яғрини, баланд бўйли эркак пайдо бўлди, унинг ҳайбатини кўриб, Марямнинг нафаси ичига тушиб кетди. Кейин уялиб, кўзларини ундан олиб қочди. Куёв шаҳдам қадамлар билан столни айланиб ўтиб, Марям ўтирган қатордан жой олди.

– Билишимча, Рашид оға автобустга Кобулгача билет сотиб олган, – деди мулла қироат билан. – Келин-куёв тез орада жўнаб кетиши лозим. Вақтни тежаш учун биз расм-русумларни тезлатишимиз лозим.

Мулла аввал никоҳнинг вожиблиги, эр-хотиннинг бурчлари ҳақида бир оз маъруза қилди. Аввал Жалилдан никоҳ тузилишига розилигини сўради. Жалил бош ирғади.

Кейин Рашиддан розилик сўралди. Рашид дағал овозда «ҳа» дея жавоб берди.

Марям жим эди. Аёллардан кимдир сўз қотди:

– Рози, рози!

– Ўзи жавоб берсин, – деди мулла. – Одатда келин бўлмишдан розилик уч марта сўралади.

Савол яна икки маротаба қайтарилди. Жалил турган ерида безовталаниб типирчилай бошлади. Кейин қизи тарафга эгилди:

– Марям, қизим!

– Ҳа, – деди Марям овози титраб.

Ниҳоят, Марямга ойна тутишди. Марям аввал ўз аксига боқди: қошлари нотекис, сочлари заиф ва жонсиз, маҳзун мовий кўзлари шу қадар яқин жойлашганки, бир қарашда уни гилай деб

ўйлаш мумкин, териси ҳам дағал, пешонаси ҳаддан ташқари кенг, ияги эса, худди чархлангандек ингичка... Ҳа, унда гўзаллик нишонларини топиш қийин, айна дамда хунук ҳам деб бўлмас, алланечук истарали қиз эди.

Ойнадан биринчи марта у Рашидга яхшилаб назар солди: унинг чорпаҳил юзида маккорлик ва олижаноблик учқунлаб турар, бурни қиррадор, иккита курак тиши олдинга туртиб чиққан, қошлари жар лабидаги янтоқдек осилиб турар, қалин, қуюқ сочлари орасидан оқ толалар яққол кўзга ташланарди.

Дафъатан кўзгуда уларнинг нигоҳи тўқнашиб кетди.

Шундан сўнг Рашид чўнтагидан никоҳ узугини чиқарди, гарчи узук торроқ бўлса-да, тезкор ҳаракат билан уни қизнинг титроқ бармоғига жойлади.

– Вой, мунча чиройли узук экан, – деди аёллардан кимдир.

Никоҳ шартномаси имзоланди. Марям мим, ро, йо ва яна мим ҳарфидан иборат исмини ҳужжатнинг белгиланган ерига ёзди. Орадан яна 27 йил ўтиб, худди шундай мулла ва гувоҳлар иштирокида яна бир ҳужжатга имзо чекишини у ҳали билмасди.

– Ҳозирдан бошлаб, сизни эр ва хотин деб эълон қиламан ва табрик этаман, – деди мулла ва никоҳ хутбасини ўқишга тушди.

...Ниҳоят, Рашид автобусда ўтирганча, сигарет пуркар, тамаки тутуни очиқ ойнадан осмонга кўтариларди. Марям Жалил билан автобус олдида туришар, атрофни таниш-нотаниш болалар, хотин-халаж ўраб олишганди. Жалил қизига Кобулни мақташдан оғзи тинмасди.

– Қизим, ҳатто бутун Ҳиндистонни забт этган Мирзо Бобур ҳам жасадини Кобулга дафн этишни васият қилган.

Марям қўйиб берса отаси лаби-лабига тегмай
Кобул таърифига тушиб кетишини билиб, шарт-
та гапини бўлди:

– Мен ҳамиша сизни дуо қилардим, – деди
Марям ўпкаси тўлиб. – Пайшанба келишини ку-
тиб, кўзим тўрт бўларди. Сал кечиксангиз, отам
тинчмикин, саломатмикин, деб ўзимни қўярга
жой тополмасдим.

Жалил негадир қўлини кўксига қўйиб олди:

– Йўл узоқ, асалим, бирор нарса еб оласанми?
Нон, пишлоқ олиб берайми?

– Худодан сизга юз йил умр сўрардим. Аммо,
мен сиз учун уят ва лаънат тамғаси эканимни ўй-
ламаган эканман.

Жалил худди ёш боладек кўзларини пирпира-
тиб, туфлиснинг учи билан ер чиза бошлади.

– Қизим, мен сени кўргани Кобулга бориб ту-
раман. Биз...

– Керакмас. Энди овозингизни ҳам эшитишга
тоқатим йўқ. Орамизда ҳаммаси тугади, хайр!

– Ахир, бунақамас-да, – ёлворарди Жалил.

Марям автобус олдидаги оломонни ёриб, ол-
динга ўзини урди. Сурма эшиклар ёпилганида
Жалилнинг бўғиқ овози эшитилди:

– Марямжо!

Марям салонга кириб, Рашиднинг ёнидаги бўш
ўриндиққа жойлашди. Кўз қири билан автобус би-
лан ёнма-ён чопиб бораётган отасини кўрди. Ке-
йин отаси орқада, оппоқ чанг ичида қолиб кетди.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

– Мана, Деҳи Мазангга етиб келдик, – хирилла-
ди Рашид бир қўлидан жомадонни тутиб, иккин-
чиси билан ёғоч дарчани очаркан. – Бу шаҳар-

нинг жануби-ғарбий қисми. Ёнимизда ҳайвонот боғи бор. Университет ҳам яқин.

Марям ҳорғин бош ирғади. У эрининг пуштунча талаффузига кўникишга урина бошлади. Чунки, эрининг она шаҳрида ҳамма пуштунча гапиради. Эри эса форсийнинг Ҳирот лаҳжасини яхши тушунадиган кўринади.

Марям бир-бирига туташиб кетган томсувоқ уйларга, шаҳарнинг тақадек ўраб олган баланд тоғ тизмаларига қаради. Рашиднинг уйи икки қаватли бўлиб, кўкка бўялган, аммо бўёқлари ҳам ўча бошлаганди. Ҳовлининг саҳни сарғая бошлаган ўталаф билан қопланган экан. Уйнинг ўнг томонида омборхона кўзга ташланар, чапда насос билан сув чиқариладиган қудуқ бор эди. Деворга эса, эскироқ велосипед суяб қўйилганди.

– Отангнинг айтишича, балиқ овини ёқтираркансан, – деди Рашид. – Шимол тарафимизда дарё оқади. Балиқ мўл. Сени бирор куни олиб борарман.

Уй эшигини очиб, Марямни уйига таклиф қилди. Албатта Жалилнинг уйи бундан каттароқ ва саранжом эди. Аммо, онаси билан истиқомат қилган кулбага қиёсланса, бу уйни қаср дейиш мумкин эди. Рашид унга ошхонада турган идиш-товоқларни кўрсатди. Меҳмонхонада чарм қопламали яшил диван, стол, яланг деворлар бўйлаб ёғоч кресло ва йиғма стуллар жойлаштирилган эди.

Марям хонанинг ўртасида туриб ҳамма ёққа сер солиб чиқди. Бу уйдаги ҳамма нарса ҳозирча унга тамоман бегона эди. Гарчи бу хона онаси билан ўсган уйга қараганда анча кенг бўлса-да, нимадандир нафаси сиқила бошлади. Тамаки ҳидиданми ёки юзлаб чақирим ортда қолган қадрдон кулбаси соғинчиданми, билолмади...

Кўз олдидан Нана, мулла Фатҳулланинг қадрдон сиймоси ўтиб, йиғлаб юборди.

– Нима бўлди? – Рашид меҳрибонлик билан шалворининг чўнтагидан дастрўмолча олиб, Марямнинг қўлига тутқазди ва ундан кўз узмай, деворга суянганча сигарет тутатди. Марям рўмолчани кўзларига босди.

– Ўтиб кетдимми?

Марям бош ирғади. Эри унинг қўлидан ушлаб меҳмонхона деразаси тарафга бошлади.

– Қара, рўпарамизда Асои тоғлари ястаниб ётибди, чапда эса Алиобод тоғи. Унинг шундоқ этагида университет жойлашган. Шарқда, – бу ердан кўринмайди, – Шердарвоза тоғ тизмалари ястаниб ётади. У ерда ҳар куни пешинда тўп отилади.... Бўлди-да энди, йиғини бас қил... Мен кўз ёшига тоқат қилолмайман. Айниқса, аёл киши йиғлаб турса!

– Уйга кетгим келяпти, – ҳиқиллади Марям.

Рашид асабий хўрсинди. Марямнинг димоғига яна қуюқ тамаки ҳиди урилди.

– Бу гал индамадим, лекин бундан кейин... – У хотинининг қўлидан тутиб, тепага кўтарилди. Тор, қоронғи йўлак иккита ётоқхонага олиб кирарди. У ердаги жиҳозлар ҳам ўртамиёна хонадонга хос эди.

– Бу менинг хонам, – деди у биринчи ётоқни кўрсатиб. – Сен наригисида ётасан, майлими? Мен ёлғиз ухлашга одатланганман.

Марям энгил нафас олди. Унга ажратилган хонада битта каравот, иккита катта-кичик шкаф қўйилганди. Дераза ҳовлига қараган бўлиб, девор оша кўчаниннг бир қисми кўриниб турарди.

Рашид жомадонни бурчакка қўйди. Марям каравотга ўтирди.

– Анавиларни кўрдингми? – Рашид дераза тоқчасида, саватда турган табаргулларга имо қилди.

– Сен учун атайин Ҳиротдан харид қилганман. Қалай, сенга ёқдимми?

– Ҳа, ташаккур, – деди Марям нечукдир овози титраб.

– Сен... мендан кўрқяпсанми?

Марям ерга қараб бош чайқади. Бу унинг оилавий турмушидаги илк ёлғон эди.

– Унда яхши. Бу сенинг уйинг. Уйимизга электр ўтказилган. Аммо, кундузлари гоҳида токни узиб қўйишади. – Рашид яна нимадир дейиш учун оғиз жуфтлади, аммо, негадир фикридан қайтдими, хонадан индамай чиқиб кетди.

ЎНИНЧИ БОБ

Дастлаб бир неча кун Марям хонасидан чиқмади. У ҳар эрталаб бомдод азонидан уйғониб, намозини ўқир, кейин яна кўрпасига ўраниб ухларди. Рашид эрталаб ювиниб, устахонасига кетишдан аввал унинг ёнига кирганида, Марям ҳали ётган бўларди. У деразадан қараб, эрининг велосипед юкхонасига тушлик солинган идишни чилвир билан боғлаб, ҳовлидан чиқиб кетаётганини кўрарди.

Кундузи Марям кам ҳолларда каравотидан турарди. Фақат зерикиб кетганидагина ошхонага кириб, турли тортмаларда турган қошиқ, санчқи ва бошқа рўзгор анжомларини кўздан кечириб чиқарди.

Қишлоқдаги кулбасида муайян бир пайтда қорни очқарди. Бу ерда эса, очликни камдан-кам ҳис этарди. Унга нонуштадан қолган гуруч ва суви қочган ноннинг ўзи етиб ортарди. Деразадан кўчадаги бир қаватли уйлар, ҳовлиларда кир ёяётган, боласини опичлаб юрган хотинларни,

донлаб юрган товуқлару кавш қайтараётган сигирларни бемалол кўриш мумкин эди.

Кеч кириши билан Марямни хавотир босарди. Ишқилиб, бугун кечқурун Рашид ўзининг эрлик вазифасини бажаришга киришмасмикин, деган ўй унга тинчлик бермасди. У каравотига чўзилганча, эрининг кечки овқатини еб бўлиб, хонасига чиқишини юраги безиллаб кутарди.

Овқатини еб бўлгач, Рашид албатта унинг қоронғи хонасига бош суқарди:

– Ухлаяпсанми? Ҳали соат етти бўлмасдан-а? Уйфондингми?

– Уйғоқман, – Марямнинг шу овозидан кейин эри хотиржам тортарди.

Рашид эшик кесақисига суянгача, сигарет буруқситар, куннинг қандай ўтганини, ташқи ишлар вазирининг ўринбосари буюртирган мокасинининг пулини тўлаб кетгани, полшалик дипломат хотини билан сандал тиктираётганини эринмасдан айтиб берарди.

Кейин Рашид оёқ кийимлари билан боғлиқ ирим-сиримларни сув қилиб ичиб юборганди:

– Пойабзални каравотни тагига қўймаслик керак – ўлимни чақирган бўлади. Биринчи чап оёққа киймаслик керак – жанжал чиқади. Ботинка ипини бир-бирига боғлаб миҳга осиш ҳам ёмонлик аломати эмиш. Умуман бунақа ирим-сиримлар жуда кўп – лекин мен уларга ишонмайман, шунчаки қизиқаман, холос.

Баъзида Рашид сиёсий янгиликларни ҳам хотинига ҳикоя қилиб беришга уринарди. Аммо, Марям сиёсатга умуман қизиқмасди. Унинг учун эри тезроқ сигаретасини ўчириб, хонасига чиқса, бўлди. Фақат эрининг эшиги гичирлаб ёпилгандагина, унинг кўнгли ором топарди.

Бир куни у сигаретини ўчиргач, чиқиб кетмади.

– Менимча, етар шунча пайт эркалик қилганинг. Ҳали жомадонинг даҳлизда турибди. Энди ҳаммасига кўниккандирсан? Бир ҳафта ўтди, сен эса... Эртадан бошлаб, ўзингни менинг хотинимдек тутасан, тушундингми?

Марямнинг тишлари тақиллади:

– Ҳ...ҳа, тушундим!

– Бу бошқа гап, сен нима деб ўйловдинг? Бу ер сенга меҳмонхона, мен эса, карвонсарой эгаси эмасман! Эй, Худо, мен сенга кўз ёшни ёқтирмайман, дебмидим? Марям!

Эртаси куни эри ишга кетиши билан Марям жомадондаги нарсаларни шкафага жойлаштирди. Қудуқдан сув олиб, ойналарни артиб чиқди. Полларни ювиб, бурчаклардаги ўргимчак тўрларини тозаллади, уйни тартибга келтирди. Кейин ошхонада қутилар ичидан қолган-қутган сабзи, картошка ва озроқ ловия топиб олди ва қозонга солди. Супрада қолган бор ун билан хамир қориб, нам латтага ўради. Кейин рўмолини бошига ташлаб, кеча эри айтган йўналиш бўйича новвойхонага йўл олди. (Одатда, Кобулнинг айрим маҳаллаларида аёллар уйда хамир қориб, пиширтириб олиш учун новвойхонага олиб боришади.)

Рашид унга ўргатган – кўчадан аввал чапга, кейин ўнгга қайрилиш керак. Новвойхонани топиш қийин бўлмади. Бу ерда болалар ва аёллар нон ёпиб олиш учун навбатда туришарди. Хотинлар баланд овозда гаплашишар, ҳазил-ҳузул қилиб, кулишарди. Кимдир эрининг қиморбозлигидан, яна бирови қайнонасининг зулмидан, бошқаси эридан пул ундирилмаётганидан нолирди. Марям ажабланди: ростдан уларнинг эрлари шунақа норавомикин ёки эр зотидан нолиш хотинлар учун хамир қориш, ош пиширишдек кун-